

Bányai János

Jegyzetlapok

Tózsér Árpád: Einstein a teremtést olvassa

*Olvastam egy könyvet, Tózsér Árpád szlovákiai, pontosabban pozsonyi illetőségű költő Einstein a teremtést olvassa címen a Kalligramnál megjelent naplóját olvastam el. Ez már a naplók negyedik kötete, az első kettőről beszéltem ezen a helyen. A mostani a 2005 és 2007 között készült feljegyzéseket és a hozzájuk fűzött utólagos megjegyzéseket, kiegészítéseket, továbbgondolásokat tartalmazza, ezért áll a kötet alcímében az, hogy „naplók naplója”. Tózsér rendszeresen vezet naplót, naponta feljegyzi a történéseket, mindazt, ami vele vagy a környezetében történik, majd később, talán egy-két évvel is később, a kézzel jegyzett naplókat gépbe másolja, ám ez a másolat nem szó szerinti, valójában nem is igen látszik az eredeti napló, nem is hivatkozik rá, csak annyiban, hogy hol készült az eredeti napló, valahol vidéken, vagy éppen a kórházban, ahová gyakran kerül az író, mert sokféle nyavalya gyötri, leginkább a gyomrával van baja, sok mindenre oda kell figyelnie táplálkozása során, mert gyorsan és sohasem váratlanul rontja el a gyomrát. Elég sok szó esik a naplókban ezekről a gyötrelmekről, meg ezenfelül a képzelte betegségekről is, így aztán az orvosoknak is szerep jut a napló szövegében. Közben Tózsér szinte állandóan úton van, mindenhová elmegy, ahová meghívják, irodalmi találkozásokra, irodalmi estekre, beszélgetésekre, könyvbemutatókra, pályatársak ünneplésére és temetésére, s mindeközben állandóan vezeti a naplóját, feljegyzi, hogy kivel találkozott, kivel beszélgetett, majd azt is, hogy mit gondol a beszélgetőtársáról, s miközben mindent számba vesz, életművét is gyarapítja, írja a verseket, írja a tanulmányokat és kritikákat, s az sem mellékes, hogy szakdolgozatokat javít, mert egyetemi elfoglaltsága is van, a rosszul sikerült szakdolgozatokat nem adja vissza, hanem ceruzával a kezében kijavítja, akár az is mondható, hogy megszerkeszti, mert minden rossz szakdolgozatban akad azért néhány megőrzésre érdemes ötlet és megjegyzés. Egy helyütt feljegyzi, hogy életében sikerült minden műfajba belekóstolnia, és hogy a színház világát is szívesen kipróbálná, a *Faustus Prágában* című verses drámájának előadását sürgetné, de erre végül nem kerül sor, pedig van színházi múltja, azt is elárulja ironikusan, hogy valamikor felcsapott alkalmi színésznek, valami közjegyzőt alakított a *Dankó Pista* című népszínműben. „Állítólag nem is rosszul” – írja most. Tózsér Árpád valóban szinte minden műfajt próbára tett, leginkább persze a verset, mert életművének minden változatossága ellenére alapvetően mégis költő, mégpedig a népiekhez közel álló, úgymond – illetve ezt is ő mondja – képviselői költő, akitől nem idegen a közösségi élmények megszólaltatása versben, miközben persze nagyon közel állnak hozzá az urbánus költők, többeket idéz, többek versét elemzi, leginkább a fordításokat, mert nagyon odafigyel a műfordításra, maga is gyakran ültet át magyarra idegen költőket, főként szlovákokat, sőt magyarul nem tudó szlovák költőknek készít nyersfordí-*

tásokat, főként a hozzá közel álló költők verseit ülteti át idegen nyelvre. Az egyik ilyen költő Borbély Szilárd, akinek a Pozsonyban megjelent kötétéről bőven beszél, s éppen őt ajánlja fordításra és bemutatásra az egyik szlovák folyóiratnak. Azt akarom ezzel mondaní, hogy életművének műfaji változatossága ellenére költőként éli meg a világot, költőként szól hozzá mind az irodalmi, mind a politikai eseményekhez, költőként beszél mások művéről, költőként elemzi mások műveit, és költőként beszél az olvasmányairól is, költőként fogadja megértéssel Dosztojevszkijt és utasítja el Umberto Ecót, akinek a *Foucault ingája* című regényéhez fűz vitriolos megjegyzéseket. Ezzel együtt elutasítja a posztmodernet is, és Kulcsár Szabó Ernő meg Radnóti Sándor vitájában az irodalom referencialitásáról az utóbbinak ad igazat, az utóbbit idézi elég hosszsan, bizonyítván, hogy referencialitás nélkül nem igazán képzelhető el az irodalom, vagyis nincs valami nagy véleménnyel az úgynevezett szövegirodalomról, s amikor az egyik könyvlistát tekinti át, szinte meglepődéssel nyugtázza, hogy nem szerepel azon egyetlen szövegirodalmi kiadvány sem, bár azt igazán fájlalja, hogy hiányzik a népszerűségi listáról Nadas Péter regénye, amelyről fenntartásai mellett is magas véleménye van... Azt akarom ezzel bizonyítani, hogy Tózsér Árpád naplója naprakészen követi a mai magyar irodalom történéseit, s eközben külön figyelmet fordít a kisebbségi irodalmakra, s ezen belül nemcsak a szlovákiai magyar irodalomra és művelőire, hanem odafigyel mások műveire is. Így olvashatók a naplóban szép mondatok Tolnai Ottó költészetéről. Idézem most kicsit hosszabban mindazt, amit a valamikor jugoszláviainak mondott, manapság vajdaságinak nevezett irodalomról ír. *„A jugoszláviai magyar irodalom – mondja Tózsér – annak idején sok mindenben kezdeményező volt, ők kezdték például (az egyéb, fontosabb irodalmi kezdeményeik mellett) a vezetőneveiket eredeti (magyarosítatlan) formában használni is. Amikor az újvidéki magyar szerzők ilyen nevekkkel jelentkeztek, hogy Gion, Guelmino, Gerold, Ladik, Maurits, Sziveri, Végel stb., azt hittük sokan, hogy ezek felvett nevek, hogy viselőik provokálnak, nevükkel is feltűnést akarnak kelteni. Aztán kiderült, hogy ezek a nevek eredetiek. S viselőik magyarországi ismertsége megtette a hatását: ma már a magyarországi szerzőknek sem jut az eszükbe a névmagyarosítás, sőt lassan az idegen nevek felvétele lesz a divat.”* A vajdasági magyar irodalomnak ennél fontosabb újítására is felfigyel Tózsér Árpád, az ún. alulretorizáltságra, a rontott nyelvre. *„Végel László volt a sorban az első, az ő Makrójában dicsérte meg annak idején Weöres Sándor (amint az irodalmi berkekben már köztudott) a »zenüálisan döglött mondatokat«, s ezzel elindult a magyar irodalomban a dilettáns-hősök máig nyúló sora, divatja. 1971-ben jelent meg az iskola archetípusa, Domonkos István Kormányeltörésbenje (archetípus, mert a szerző ebben az »antipoémában« már tudatosan egy rontott nyelvet működtet; a Makróban viszont alapos nyelvi elemzés valószínűleg kimutathatná, hogy az 'alulretorizáltsága' még nem mindig tudatos, tehát nem mindig funkcionális, sokszor bizony a hanyag kisebbségi nyelvhasználat spontán beszüremlését is érezzük benne), s Domonkos nyomában, jóval később, Parti Nagy, Kukorelly, Szíjj Ferenc, Garaczi, Orbán János Dénes tette aztán a 'döglött nyelvi' divatját a magyar irodalom egyetemében is valóságos stílusiskollává.”* Fontos mondatok ezek, részint azért, mert jól láthatóvá teszik, hogy Tózsér Árpád odafigyel a kisebbségi irodalmi történésekre, odafigyel arra, hogy mi történik a szomszédban, és ezzel együtt odafigyel arra is, hogy milyen összefüggések ismerhetők fel a kisebbségi és a magyarországi magyar irodalmak között, miközben egyáltalán nem bocsátkozik bele abba a meddő vitába, amely során el kellene döntení, hogy hová is tartoznak a kisebbségi magyar irodalmak. Persze ezekre az összefüggésekre kritikus szemmel is figyel. Egy helyütt arról beszél, hogy *„Romsics Ignác és Szegedy-Maszák Mihály megint feltették néhány értelmiséginek a klasszikus kérdést: Mi a magyar? Olvasom a válaszokat – a válaszok is szürkéek. Érdekesebb, hogy kiket szólítottak meg az immár klasszikusan unalmas ügyben Kolozsvárról, Újvidékről és Pozsonyból, ki most az »ügyeletes magyar« Erdélyben, a Délvidéken, a Felvidéken? Változás ebben az »ügyben« sincs: Kányádi, Végel, Grendel.”* Az automatizmusra figyel és az

automatizmust kárhoztatja, azt, hogy mindig és mindenkor ugyanazok a nevek követik egymást, mintha más nem is történe a világban, csak az, amit a rendre ismétlődő nevek jelentenek, amivel persze szerepük ezzel nem gyengül, sőt akár erősödni is látszik, mert ha szűrjük a válaszok, lehet, hogy színészsé éppen ezek a „kintről” érkező válaszok tehetnék a könyv szövegét. Azt sem lehet azonban tagadni, hogy van Tózsér Árpád megfigyelésének ironikus éle is, sőt akár az is szembetűnő lehet, hogy az egész könyvet, mint ahogyan a korábbi naplók is, áthatja, ha úgy tetszik, színezi az irónia, ennek is a kevesebb-szer művelt változata, az önirónia. Tózsér Árpád nem rejti véka alá, hogy önmagára is mint az irónia legközvetlenebb forrására tekint, hiszen az ironikus felhangok jól hallatszanak akkor is, amikor a betegségeiről beszél, akkor is, amikor a halálról elmélkedik, de akkor is, amikor irodalmi rendezvényeken vesz részt, s talán akkor legerősebben, amikor a saját munkáit emlegeti, mert az önirónia önbírálat is egyúttal, önbírálat akkor, amikor korán elhunyt pályatársakat gyászol, amikor korábbi verseket alakít át a helyzetből következően sírversekké és búcsúztatókká. És az önirónia hallatszik ki abból is, amikor arról beszél, hogy szinte minden műfajban jeleskedett, minden műfaj öltönyét magára öltötte, kivéve a szépprózát, ami így az életmű darabjainak számbavételével, amiből kiderül, hogy Tózsér nem írt ez ideig se regényt, se elbeszélést, holott – természetesen hozzá némi ironikus beütéssel – a naplók igazán közel állnak a szépprózához, az, ahogyan Tózsér leír egy-egy utazást, az, ahogyan a vonatokat körülírja, ahogyan egy-egy arcélt rajzol meg, ahogyan egy-egy irodalmi rendezvény hangulatát közvetíti, az végül is, ahogyan az, egész naplók naplója összeáll önvizsgálatá és önarcképpé, felér egy-egy szépprózai formával, főként, ha a referencialitást a szépprózai beszéd meghatározó mozzanatának vesszük, márpedig annak kell venni, erre figyelmezteti olvasóját Tózsér Árpád akkor, amikor irodalmi művekről, amikor írókról és költőkről, versekről és fordításokról beszél.

Kovács András Ferenc: *York napsütése zengő tombolás*

Kovács András Ferenc *York napsütése zengő tombolás* címet viselő könyve alcíme szerint „kettős verseskönyv”. A *York napsütése* első könyvbe tartozó „Sekszpirályi versek” 1980 és 2014 között készültek, míg a második, *Zengő tombolás* című könyv versei 2005 és 2014 között. Az egy könyvbe fogott kétkönyvnyi vers egy része, erről tájékoztatja jegyzeteiben olvasóját a költő, korábbi verseskönyvekben már olvasható volt, így aztán a kettős könyv akár válogatott verseskönyvnek is vehető. Persze célirányos válogatás ez, azok a versek kerültek a könyvbe, amelyek távolabbról vagy közelebről színház és vers közelségét hirdetik, egy részük Shakespeare nyomán keletkezett, egy-egy verssorára az angol költőknek írott versek ezek, vagy éppen egy-egy Shakespeare-hős alakját idézik meg, és persze a legtöbbet emlegetett hamleti kérdés sem marad említetlenül, mégpedig angolul, magyaros átíratban, másfelől pedig színházak tűnnek fel a könyv lapjain, a marosvásárhelyi színház, ahol Shakespeare-t játszanak, és ahol Kovács András Ferenc közelije éppen Shakespeare-t rendez. A költő a marosvásárhelyi Shakespeare-előadásokra verses kritikákat írt, nem igazán lehet tudni, mikor játszották ott ezeket a darabokat, s azt sem lehet tudni, milyen szereposztásban, az azonban jól látható, hogy milyen hatással voltak az előadások a közönségre, ám a verses kritikákban nem annyira a kritika dominál, sokkal inkább a vers, tehát versként kell olvasni ezeket a sorokat, nem kritikaként, bár annak álcázzák magukat, s ha versként olvassuk, akkor alapvetően nem merülnek fel se színház-történeti, se filológiai kérdések, hiszen a vers hangja uralja a szövegeket, s ez az uralom a poétika és az esztétika felé tereli az olvasó figyelmét. És ebbe a sorba tartoznak a temesvári teátrum ünnepére írott *Prospero-crédo*, *Prospero-prologus* című vers, meg a szatmárnéme-

ti színpadot emlegető vers, aztán a *Teatrum mundi* című költemény, amely alcíme szerint „Prológus a sepsiszentgyörgyi színház ünnepére – rendezőknek-színészeknek”. Egyetlen hosszú, alárendelésekből meg mellérendelésekből építkező, lélegzetállítóan feszes vers, amely ezzel a sorral kezdődik: „Csodálatos, hogy létezőnk. Csodás / érezni, színte tudni, megkeresni: / Miért, miképp, s kik is vagyunk mi itt, / Terekbe vetve változókonan”, majd ezekkel a sorokkal ér véget: „Mert anyagunk az idő – szakadatlan. S nem szó a szó, nem maszk a maszk! Nem óv meg, / Nem rejthet el: kiszolgáltat magunknak. / Mind meztelenre vetkőzünk... Csupasz, / Kopár lesz arcunk, mint a színfalak... / Kacagni, sírni, halni már tudunk, mert / Az égi s földi karzatok, hatalmak / Még engedik – s amíg remény a rend, / Még játszhatunk... A többi néma csend.” A verskezdő sorok a létezésre csodálkoznak rá, arra, hogy mik és miért vagyunk itt a terekbe vetve, s e terek sokfélék lehetnek, lehetnek tágabbak és szűkebbek, mert létezésünkkel mindannyian a világ színpadán vagyunk, s reménnyel élünk, mondják a vers zárósorai, hiszen anyagunk az idő, amott a térbe vetettség léthelyzete, emitt az időbe vetettség csalfa reménye, a kettő között pedig a „néma csend”. Egyszerre biztató és reménykeltő, meg reményvesztett sorok ezek, jól látható rajtuk a színház világa, amely világ a nagyvilággal párhuzamos, bár nem mindig ismerhető fel ez a párhuzamosság, de Kovács András Ferenc *Teatrum mundi*-ja éppen erről beszél, s ezzel éppen a verset közelíti a színház felé, mintha azt a régi meggyőződést fogalmazná újra, hogy az igazi színpadi beszéd a vers, vagyis, hogy a vers ha nem is való színpadra, de mindenképpen megszólíthatóságának feltétele a színpad. Minden versnek van egy színpadnyi háttere, hiszen valakinek a hangján szólal meg, valaki, aki ott áll olvasója előtt és mondja a magáét, ami mindig olyan, mintha nagymonológ lenne. A vers és a színpad együtt élt még Shakespeare korában, ezért tért Kovács András Ferenc vissza az angol költőhöz és tragédia- meg komédiáíróhoz, aki eladja a könyvtárát, és erről szól a Shakespeare mintájára írott szonettje a magyar költőnek, benne ezekkel a sorokkal, „Mintha olcsó / Végszóra várna, bármi színt is ölt / A lét s az elme jelmezt egy utolsó, / vad felvonásban: elkering a Föld...” És a verszárlat: „Helyettem is... Majd olvasgat vagy ír más – / Szavak petákja pördül: fej vagy írás?...” Három ponttal zárul a szonett és kérdőjellel, mintegy jelezve, hogy a föld forgása másra bízva akár az olvasást, akár az írást, mert ha *W. Sh. eladja a könyvtárát*, akkor kilépett a világból, kilépett tragédiai és komédiai színpalái közül, kilépett a szonettek hangzásából, másra bízva a folytatást, s ennek a folytatásnak a nyomai ismerhetők fel Kovács András Ferencnek mind a színházról és színpadról szóló, mind pedig az angol elődöt idéző verseiben. Egy-egy színpadi végszó, egy-egy verssor épül be a kötet *York napsütése* című „Sekszpirályi versek”-et tartalmazó első felébe, s ezek a sekszpirályi versek mind sorra színpad és vers, színház és költemény az idő múlásával elveszített közelségét példázzák, hiszen a Shakespeare hangján megszólaló kései utód mást nem igen tehet, csak annyit, hogy valamennyire áthidalja a vers és a színpad közötti szakadékot, s ez abban is felismerhető, ahogyan a versek egy része akár önéletrajznak is mondható, hiszen a születésről, a szülőkről, az anyáról és az apáról is szólnak. A kötetkezdő, tizennégy soros, tehát szonettnek is vehető vers a kötet élén így szólítja meg a verset és a színpadot: „Sekszpirályi témák, költemények, / Visszatérő álmok, búcsúversek – / Túnt időkből, volt jelenvalókból / Válogatva, összegyűjtve, kötve – / Könyvbe zártan, kegygyel elbocsátlak, / Menjetez már, menjetez világgá, / Szálljatok szét cifra hódolattal – / Zengjetez csak álcás szót, ajánlást / Színvarázsnak, színpados világnak – / Játszva látszó, sok színházi létnek, / Pillanatban lüktető öröknek – / Mindenekben szétszört semmisségnek – / Senkiségnek, Shakespeare szellemének.” Az egész kettős könyvet meghatározó vers, amely rejtett önmegszólításnak is vehető, hiszen benne maga a költő szólal meg, ő áll a színpadon, és afféle prológusként kínálja a könyvet, benne mind a sekszpirályi témákat, mind a születést és a szülőket megszólító versekkel. S ezek a versek aligha vehetők rögtönzésnek, nem a pillanat teremtette azokat, hanem a jól átgondolt poétika, amely nem idegenkedik mások öltöztetésétől, köny-

nyen öltözik mások öltözékébe és szólal meg mások hangján, s ez nemcsak a sekszpirályi témákra jellemző, hanem jellemző a második könyv, a *Zengő tombolás* verseire is, mert azokban József Attila, Kosztolányi Dezső, Jékely Zoltán, Weöres Sándor és mások hangján szólal meg a költő, s ezek között különös figyelmet érdemelnek a Weöres példájára készült darabok, de a Kosztolányi *Hajnali részegségére* írott vers is. Tisztelgés az elődök előtt, egyben a hagyomány választása, miközben ez a hagyomány a kései utód verssorain meg is török, visszaüt magára, hiszen ott folytatódik, ahol már nem folytatódhat, a semmibe toroklik, s ezekből jön elő a modernség utáni költői beszédmód legjava, mindaz, ami a kortárs költészet sajátja immár. A Litera szerkesztőinek ajánlott *York napsütése, próbanapló* című félhosszú vers valójában leszámolás a költészettel, leszámolás a verssel, mégpedig a próza nevében, a prózáirás látszólagos dicsérete a vers, hiszen a költő arról szól, hogy áttér prózáírásra, mert „A próza pontos, száraz és kegyetlen, / Kérlelhetetlen, mint egy gardedám, / S keményebb száz akarnok verselő / Redakciókra járó tyúkszeménél – / A próza szétnéz, mindent megfegyelmez” – és így tovább a próza dicsérete, ezzel együtt a napló dicsérete is, bár a naplóval szemben vannak fenntartásai, nem igazán követhető a hét napjainak sorrendje, s ennyiből is látszik, hogy Kovács András Ferenc prózadicsérete valamennyire ironikus is, hiszen távol tartja a verstől a prózát, itt nem igyekszik áthidalni a szakadékot vers és próza között, ahogyan áthidalta a színház és a költészet közötti szakadékot. Az ironikus hangszerezése a szövegnek nem idegen Kovács András Ferentől, ez különösen a *Zengő tombolás* verseiben mutatkozik meg, de megmutatkozik abban is, ahogyan kortársait, Esterházy Pétert meg Markó Bélát megszólítja, meg ahogyan a *Látó* folyóirat szerkesztőit említi, nem utolsósorban abban a nagyversben, amelyben éppen a *Látó* szerkesztői kísérik végig a látogatót Marosvásárhely nevezetes helyszínein, emlékezetes épületein, szállodáin, ahol sokan, a legnagyobbak szálltak meg, vagy ahol sokan, a legkiválóbbak éltek. Ebben a versben is van valami különös, ironikus együttérzés a város múltjával, minthogy azt is elmondja, mivé lettek a múlt szép napjai, mivé lettek az egykor volt nagyok itt hagyott nyomai. Még egy versről kell közelebbről szólni, mégpedig az „*Apám emlékének és / Minden égi-földi társulatnak*” ajánlott *A puszta színház* című versről, amely joggal mondható antologikus értékű félhosszú versnek, mert benne valóban együtt van a vers, az apára emlékezés, az apát megszólító vers és a színház, az apa világa, ahol mindig az a kérdés, hogy mit érez a színész, ha lemegy a színpadról, ha leveszi a maszkot, a jelmezt, ha letörli a sminket az arcáról, milyen némaság az, ami ilyenkor körülveszi a színészt, valójában ugyanaz a „néma csend”, amire a *Teatrum mundi*, szintén antologikus értékű vers ment ki.

(*Magvető, Budapest, 2014*)